

KRAL HEROD DÖNEMİNDE KUDÜS KENTİ

JERUSALEM CITY IN THE PERIOD OF KING HEROD

Azize GELİR ÇELEBİ

Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Anabilim Dalı, Mimarlık Tarihi ve Kuramı
Doktora Programı, gcazize@gmail.com
İstanbul / Türkiye
ORCID: 0000-0002-6501-0969

ÖZET

Kudüs, uzun tarihi boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu medeniyetler içerisinde Roma 700 yıllık süreci ile en uzun soluklu olanlardanır. Kudüs'ün Roma'ya bağlı bir krallık olarak yönetildiği süreçte Kral Herod, Roma'ya olan bağlılığı ve krallığına adadığı eserleri ile ön plana çıkmaktadır. Kral Herod, sadece bir yönetici/idareci olmayıp; bir mühendis, şehir plancısı ve girişimci bir karaktere sahipti. Kudüs ve Yahudiler için sahip olduğu anlamı iyi bilen Kral Herod, ilk olarak Kudüs'te Kral Süleyman'ın yaptırdığı Tapınağın yerine, daha büyük ve görkemli İkinci Tapınağı inşa ettirmiştir. Bu sayede Yahudileri mutlu etmeyi ve Yahudi tebaasının desteğini almayı amaçlayan Herod, Kudüs'ü bir hac merkezine dönüştürmüştür. Kutsal Tapınağın güvenliğini sağlamak amacıyla, Antonia Kalesi'ni inşa ettiren Herod, bu kaleyi de bir saray özelliklerine sahip olacak şekilde yaptırmıştır. Kentin batısına ise kendi sarayını inşa ettiren Kral Herod, yaptırdığı tüm saraylarda olduğu gibi lüks ve ihtişama olan düşkünlüğünü bu sarayda da sergilemiştir. Tiyatro ve hipodrom gibi eğlence yapılarını sosyal hayata ekleyen Herod, bir Roma kolonisine dönüştürdüğü kentte, Roma'ya olan sadakatini de ortaya koymuştur. Kral Herod'un Dönemi Kudüs ve Yahudi halkı için ekonomik refahın yüksek olduğu bir dönem olmuştur. Ayrıca Kral Herod, imzasını attığı her yapı ve proje ile "Büyük" unvanı kazanmış ve tarihe adını Büyük Herod olarak yazdırmayı başarmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kudüs, İkinci Tapınak, Kral Herod, Antonia Kalesi, Batı Sarayı

ABSTRACT

Jerusalem has hosted many civilizations throughout its long history. Among these civilizations, Rome is one of the longest-lasting with 700 years. During the period when Jerusalem was ruled as a kingdom dependent on Rome, King Herod came to the fore with his devotion to Rome and the works he dedicated to his kingdom. King Herod was not just a manager/manager, but an engineer, city planner and entrepreneur. Knowing well the meaning it has for Jerusalem and the Jews, King Herod first built the larger and more magnificent Second Temple in Jerusalem, instead of the Temple built by King Solomon. In this way, Herod, who aimed to make the Jews happy and to get the support of his Jewish subjects, turned Jerusalem into a pilgrimage center. Herod, who had the Antonia Castle built in order to ensure the safety of the Holy Temple, had this castle built to have the characteristics of a palace. King Herod, who had his own palace built in the west of the city, displayed his fondness for luxury and splendor in this palace, as in all the palaces he had built.

Adding entertainment structures such as the theater and hippodrome to the social life, Herod also showed his loyalty to Rome in the city he transformed into a Roman colony. King Herod's reign was a time of high economic prosperity for Jerusalem and its Jewish people. In addition, King Herod gained the title of "Great" with every building and project he signed and managed to write his name in history as Herod the Great.

Keyword: Jerusalem, Second Temple, King Herod, Antonia Fortress, Western Palace

1. GİRİŞ

Kral Davud (MÖ 1010 - MÖ 970) Kudüs'ü aldıktan sonra kenti İsrailoğullarının merkezi haline getirdi. İsrailoğullarının sembolü olacak yapının inşası için Moriah Tepesi'ni seçti. Ancak ilk Tapınak, Kral Davud'un oğlu Kral Süleyman (MÖ 970-931) döneminde inşa edildi. MÖ 586'da Kudüs'teki Birinci Tapınağın Babilliler tarafından yıkılmasından sonra Babil Kralı Nebukadnezar, Yahudiye Krallığı Yahudilerini sürgüne yolladı. MÖ 538'de Kudüs toprakları Pers egemenliğine girince, hükümdar Cyrus/Kiros Yahudilerin Kudüs'e dönüp Tapınağı yeniden inşa etmelerine izin verdi (http 1). Pers Kralı tarafından Yahuda Valisi olarak atanan Zerubbabel, tapınağı yeniden inşa etmeye başladı. Tapınağın temelini yeniden inşa etmek Zerubbabel'in iki yılını aldı. Ancak Samiriyeli yerleşimcilerin faaliyetleri sonucu Tapınağın yapımı sekteye uğradı ve 17 yıl tamamlanamadan kaldı. MÖ 516'da tamamlanan Tapınak, Kudüs'te bir grup Yahudiyi hayal kırıklığına uğrattı. İlk tapınağın büyüklüğünü ve ihtişamını hatırlayan Yahudiler, Zerubbabel'in Tapınağını, Süleyman'ın Tapınağının görkemiyle karşılaştırmaya başladılar (http 2). Zerubbabel'in öncülüğünde inşa edilen Tapınak, yapıldığı dönemde eleştirilse ve bazı Yahudiler tarafından yeterince iyi bulunmasa da 500 yıla yakın süre ayakta kaldı. Ancak yüzyıllar boyunca birçok kez yağmalandığı için pek iyi durumda değildi (http 3). Bu sebeple Kral Herod (hükümlerlik MÖ 37-4), İkinci Tapınağı yeniledi. Herod'un Kudüs'te giriştiği en önemli faaliyetlerin başında Tapınağın yenilenmesi gelmektedir. Ancak Herod, Kudüs'te birçok önemli projeye de imza atmıştır.

Herod'un krallığı boyunca Yahudiye toprakları bolluk ve bereket içerisinde yaşadı. Bölge, Ortadoğu'nun en bereketli tarım topraklarına sahipti. Zeytinyağı (sadece yemek amacıyla kullanılmayıp, aydınlanmada da istifade edilmektedir) ve hurması ile ünlüdür. Ayrıca bölge önemli ticaret yollarını kapsamaktadır. Kral Herod, bu sayede ticaretten elde ettiği geliri birçok inşaat projesini yürütmekte kullandı. Aralarında yapay bir dağ üzerine inşa ettiği ve üzerinde saray yapısı bulunan Herodium, insan eliyle oluşturulmuş yapay bir liman olan Caesarea Maritima, çölün ortasında bir platonun ucuna inşa ettiği Masada gibi dönemin mühendislik ve mimarlık harikaları olan yapılar yer almaktadır (http 4).

Bu makale, Kral Herod'un Kudüs eski kenti (sur içi) olarak bilinen yerde giriştiği imar hareketlerine odaklanmaktadır. Herod'un yeniden inşa ettirdiği İkinci Tapınak ve tapınak tepesi, şehrin batısına inşa ettirdiği saray kompleksi ve su yapılarının mimari özellikleri, şehir içerisindeki konumları gibi yapılara ilişkin bilgiler sunulacak olup, mimarlık tarihi açısından önemli bir dönem ve yapılar ele alınarak literatüre katkı sağlamak amaçlanmıştır.

2. KRAL HEROD'UN KUDÜS'Ü

Kral Herod/Hiodes ya da Büyük Herod MÖ 73 senesinde güney Filistin'de doğmuştur. Bir Edomlu¹ olan Herod'un babası Antipater, Petra'dan (güneybatı Ürdün) bir soylunun kızıyla evlenerek hem nüfuzunu hem de zenginliği arttırmayı başarmıştır. (Britannica, 2023). MÖ 63'te Pompeius Filistin'i işgal ettiğinde Herod'un babası Antipater, Pompeius'un seferini desteklemiştir. Bu sayede Roma ile hem kendisinin hem de oğlu Herod'un yararlanacağı uzun bir ilişki kurmuştur. Herod, altı yıl sonra bir araya geleceği ve ömür boyu arkadaşı olarak kalacak Mark Antony'den ve Julius Caesar'dan her zaman destek görmüştür (Perowne, 2023).

¹ Bazı bilim adamları tarafından Arap olarak tanımlanan ve MÖ 2. yüzyılda Yahudiliğe geçen bir Semitik halktır. (Bkz. <https://www.britannica.com/biography/Herod-king-of-Judaea>)

Julius Caesar ilk olarak Kral Herod'un babası Antipater'i Yahudiye'nin² ilk Roma Savcısı olarak atamıştır. MÖ 40 yılında ise bu kez Herod, "Yahudilerin Kralı" olarak görevlendirilmiştir. Herod'un idaresindeki topraklar Celile, Gaulanitis (Golan), Peraea ve Decapolis bölgelerini kapsayacak genişliktedir. Daha sonra Augustus döneminde Herod'a sahil şehirleri olan Batanaea, Auranitis ve Trachonitis de verilmiştir (Gleason, 2021).

MÖ 63'te Kudüs'ün, Romalı kumandan Pompeius tarafından alınmasıyla Kudüs'ün Roma İmparatorluğu ile olan ilişkisi de başlamıştır. MÖ 37'de ise Kudüs, Herod'un yönetimine dahil olmuştur. Kral Herod, Kudüs'te giriştiği inşaat projeleri ile şehrin sivil ve dini karakteri üzerinde önemli izler bırakmıştır (Schiffman, 2003). Kral Herod, kariyerinin zirve dönemini MÖ 20'yi takip eden on yıllık süreçte yaşamıştır. Bu zaman zarfında gerçekleştirdiği en önemli projelerin başında da Kudüs'te bulunan ve daha önce Kral Süleyman tarafından yaptırılan tapınağın yeniden inşası gelmektedir (Roller, 1998).

2.1 İkinci Tapınak

Herod'un Kudüs'teki kutsal tapınağı yeniden inşa etmesinin amacı, zamanının en görkemli binalarından birini yapmak ve bu süreçte tebaası olan Yahudileri de memnun etmeye çalışmaktır. Herod Dönemini anlatan tarihçi Josephus³'a göre Herod; tapınağı inşa etmenin, ebedi hatırasını güvence altına alacak kadar büyük bir görev olacağına inanmaktaydı. Ayrıca Josephus, Kral Herod'un yaptırdığı tapınağı: *"Binanın dış cephesinde ne akılları ne de gözleri hayrete düşürecek hiçbir şey yoktu. . . . Yaklaşan yabancılara uzaktan karla kaplı bir dağ gibi göründü; çünkü altınla kaplanmamış her şey en saf beyazdandı"*. şeklinde tanımlamıştır (Seely, 2019).

Josephus'un Tapınak ilgili verdiği diğer bilgilere gelince: Herod'un son Tapınak platformunun, 600 fit⁴'e 600 fit boyutlarında (yaklaşık 183 metreye 183 metre ölçülerinde) kare bir blok şeklinde olduğunu ve Herod'un Tapınağın boyutunu daha önce var olanın iki katına çıkardığını ifade eder. Josephus, Tapınak ve duvarlarından bahsederken, Tapınağın (Herod ve İsa zamanında var olan) doğu duvarının büyük bölümünün Kral Süleyman tarafından inşa edildiğini, ayrıca doğu duvarının kurşunla birbirine bağlanmış devasa taşlardan yapıldığını belirtir (Lenard, 2017).

² Yahudiye: Günümüz Güney İsrail'ini ve Güney Batı Ürdün'ünü kapsayan, Yahudi halkına ismini veren coğrafi bölgenin adıdır. Arapça olan Yahudiye, İbranice'de Yehuda, Latince de ise Judea, Judaea veya Iudaea şekillerinde yazılır (<https://www.salom.com.tr/arsiv/koseyazisi/86956/judea-capta-bir-yikim-hikayesi->)

³ Flavius Josephus, Kudüs'te aristokrat bir rahip ailesinde dünyaya gelmiş, MS 37/38 ile MS 100 yılları arasında yaşamış Yahudi rahip, bilim adamı ve tarihçidir. (Bkz. <https://www.britannica.com/biography/Flavius-Josephus>)

⁴ 1 fit 30,48 cm.'ye eşit olduğundan, hesaplama buna göre yapılmıştır.

MadainProject
<https://madainproject.com>

Figure 1 Herod Dönemi Tapınak Tepesi
(https://madainproject.com/antonia_fortress_according_to_josephus#gallery-1)

Arkeolojik veriler, Herod'un Tapınak Tepesi'ni çevreleyen toplam sekiz kapı olduğunu göstermiştir. Doğu yönünde bir, güneyde iki, batıda dört ve kuzeyde bir kapı bulunmaktadır. Bu kapıların birçoğunun yakınında mikvelerin⁵ arkeolojik kalıntılarına ulaşılması, Yahudilerin Tapınak Tepesi'ne gelmeden önce ritüel olarak kendilerini arındırdıklarını göstermektedir. Tapınağa gelen hacıların genellikle kullandığı giriş, anıtsal bir merdivenle yaklaşılan, güneydeki Çifte Kapı ve Üçlü Kapı olarak adlandırılan iki görkemli kapıdır (Seely, 2019). Tapınak Dağı'nın batı tarafında, günümüzde onları keşfeden kişilerin adını taşıyan dört kapı bulunmaktadır. Kuzeyden güneye doğru; Warren's Kapısı (Gate), Wilson's Kemer (Arch), Barclay's Kapısı (Gate) ve Robinson's Kemer (Arch). Robinson Kemer, bir zamanlar Tapınak Tepesi'ni, batıdaki Herod Tapınağı'nın temeli boyunca uzanan yola bağlayan payandalar ve kemerler üzerine inşa edilmiş olan anıtsal bir merdivenin günümüze kalan tek parçasıdır (Marshak, 2015).

Herod'un şehirdeki inşaat projelerinin temel dayanağı, Tapınağın yeniden inşası olmuştur. Kral Herod'un cömertliği bu konuda sınır tanımamış ve antik dünyada bilinen en büyük temenosu⁶ yaratmıştır. Bu temenosun üç yanında revaklar bulunurken, dördüncüsüne 250 metreyi aşan anıtsal bir bazilika (kraliyet stoası) inşa etmiştir. Bu bazilika, o dönem türünün bilinen en büyük örneği olmuştur. Bu kompleksin genel planında Herod, Helenistik bir model kullanmıştır. Yapay platformları, revakları, bazilikaları ve tapınaklarıyla tam bir Helenistik dönem temenosudur (Levine, 1999).

⁵ Yahudi inanışlarına göre, değişik nedenlerle temizliğini yitirmiş kişinin ruhsal ve bedensel sağlığının temizlenmesi amacıyla, içine tam olarak dalınıp çıkılan, içi dolu bir çeşit havuz şeklindeki yapıdır. Mikve, asgari 120 cm. derinliğinde ve en az 750 litre hacminde. Arkasında bulunan ve "Bor" adı verilen daha küçük bir havuzdaki temiz suyla irtibatlan beslenir. Mikveler, kaynak suyu ve taşıma suyunun bileşik olarak veya ayrı oluklardan gelmesiyle beslenirler. Yahudi inanışına göre mikvesi olmayan bir toplum, cemaat olarak addedilmez. (Bkz. <https://www.salom.com.tr/arsiv/haber/68840/yahudilikte-temel-kavramlar-mikve>)

⁶ Temenos: Etrafı duvarlarla çevrilmiş kutsal bir alan türüdür. Etrafı Prebolos denilen bir duvarla çevrilmiş, bir ya da daha fazla tapınağı ve dinsel yapıyı içine alan kutsal mekanları tanımlayan bir tabirdir (<https://www.arkeolojikhaber.com/haber-temenos-5486/>).

2.2 Antonia Kalesi

Antonia Kalesi; tapınak bölgesinin hemen dışında, kuzeybatı köşesinde yer almakta olup tapınak bölgesini korumak için inşa edilmiş olan, askeri bir karargah ve kışlaydı. Daha sonra Hasmonlular (Hasmonean) (MÖ 164) ve Büyük Herod (MÖ 19) tarafından Tapınak Tepesi bölgesini ve Kudüs şehrini korumak için yenilenmiştir. Adını Herod'un yakın dostu Mark Antony⁷ (Marcus Antonius)'den almıştır (<http> 5).

Tarihçi Josephus'a göre Antonia Kalesi, dört köşesinde kulesi olan bir yapıydı. Üç kulesinin yüksekliği elli arşındı. Ancak güney-doğu köşesinde yer alan kulenin yüksekliği yetmiş arşındı. Bu kuleden tüm tapınak bölgesi görülebiliyordu. Antonia Kalesi bir kayanın üzerine inşa edilmişti. Bu kaya temelinden itibaren pürüzsüz taş parçalarıyla kaplandı (süs amaçlı). Antonia kalesinin içi bir saray büyüklüğünde ve biçimindeydi. Avluda yıkanma yerleri, odalar gibi farklı işlevleri olan mekanlar bulunmaktaydı (Bergin, 2019).

Josephus, avlunun altında tonoz çatılı büyük bir çifte sarnıç olduğundan bahseder. Avlu, sarnıcın çatısındaki küçük açıklıklara açılan drenaj kanallarıyla çevrelenmiştir. Josephus; Antonia'nın odalarının bir sarayı andıracak şekilde muhteşem bir şekilde dekore edildiğinden ve burada hamamlar ve sütun dizilerinin bulunduğu, süslemelerin boyalı alçıdan olduğundan ve sütun dizilerinin muhtemelen Korint tarzı dekorasyona sahip olduğundan da bahsetmektedir (Parnham, 1978).

Figure 2 Antonia Kalesi Modeli (<https://anglican.ink/2018/05/24/where-were-the-soldiers-quartered-in-jerusalem/>)

2.3 Tiyatro ve Hipodrom

Kral Herod Kudüs'teki imar politikasına sadece dini yapılar eklememiştir. Aynı zamanda Yahudi halkına çok tanıdık gelmeyen, tiyatro ve hipodromu da sosyal hayatın içine yerleştirmiştir. Herod ilk olarak, Sezar'ın onuruna her beş yılda bir gerçekleşen atletizm yarışmaları ve Kudüs'te bir tiyatro ve ondan sonra da bir hipodrom inşa etmiştir. Her iki yapı da Yahudi geleneğine yabancıydı. Bu tür binalar ve bu tür gösterilerin sergilenmesi Yahudilerde alışılmış bir durum değildi. Kral Herod, komşu halklara duyurular gönderip, tüm uluslardan katılımcıları davet ederek atletizm yarışmalarının görkemli bir şekilde kutlanmasını sağlamıştır. Ayrıca sunulan ödülleri kazanma umudu her ülkeden sporcuları cezbetmiştir. Bununla birlikte çeşitli alanlarda önde gelen kişiler bir araya getirilmiş ve sadece jimnastik oyunlarında kazananlara değil, müzikle uğraşanlara (thymeliko olarak adlandırılırlar) da çok büyük ödüller verilmiştir (Spielman ve Greenspoon, 2012). İki, üç veya dört atın çektiği arabalarla yapılan araba yarışları tanıtılmıştır.

⁷ Mark Antony (MÖ 83-30): Romalı politikacı ve generaldir. Sezar'ın müttefiki ve halefi Octavian'ın (daha sonra Augustus) önemli rakibiydi. Mark Antony, Sezar ve Octavian ile birlikte Roma'nın cumhuriyetten imparatorluğa geçişinin ayrılmaz bir parçası olmuştur (<https://tr.royalmarinescadetsportsmouth.co.uk/mark-antony>).

Bunların dışında gladyatör ve vahşi hayvanların dövüşleri de sergilenmiştir. Günümüzde hipodromun yeri bilinmemektedir (Heinrich, 2016).

Figure 3 Herod'un inşa ettirdiği Kudüs'teki Hiopdrom için bir model
(https://madainproject.com/holyland_model_of_jerusalem)

Figure 4 Herod'un Kudüs'te inşa ettirdiğine inanılan ancak yeri bilinmeyen tiyatrosu.
(https://www.mysteriesofthemessiah.net/2016/01/03-05-26-conquest-and-rule-by-herod-the-great/#_ftn23)

Herod'un Kudüs'te yaptırdığı tiyatronun gerçekten anıtsal bir yapı olup olmadığı bilinmiyor. Herod Dönemini anlatan ünlü tarihçi Flavius Josephus, Kudüs'teki tiyatrodan yalnızca Herod'un MÖ 28'de Augustus onuruna şehirde kurduğu oyunlarla bağlantılı olarak bahseder. Bu durum, Herod'un tiyatrosunun anıtsal bir yapı değil de geçici bir ahşap yapı olabileceğini akıllara getirmektedir. Ahşap tiyatrolar ve amfiteyatrolar Roma'da geç Cumhuriyet Dönemi'nde ve hatta erken İmparatorluk döneminde çok yaygındır. Herod'un Kudüs'teki tiyatrosu gerçekten de ahşap bir yapı olsaydı, hiçbir iz bırakmadan kentsel peyzajdan nasıl kaybolduğunu açıklamak kolay olurdu. Kısa bir süre önce Robinson kemerinin yakınında bulunan taş tiyatro koltukları, (buranın bir tiyatro olduğu düşünüldüğünde) Roma tiyatrolarının imparatorluk genelinde anıtsal yapılar haline geldiği dönem olan, Hadrianus zamanına tarihlenebilir (Patrich, 2002).

2.4 Herod'un Batı Sarayı

Tarihçi Josephus'un anlatılarından, Kral Herod'un Kudüs kentinde iki saray yaptırdığı anlaşılmaktadır. Bunlardan ilki tapınak bölgesinin kuzeybatı köşesine inşa edilen Antonia Kale-Sarayıdır. Herod'un Kudüs'teki ikinci sarayı ise dev bir içki salonu, fiskiyeli güzel bahçeleri ve yüzlerce konuk için odaları bulunan muhteşem bir saraydı. Bu sarayın asıl amacı kralı korumak ya da tapınak bölgesi üzerindeki kontrolü sağlamak değildi. Başka bir ifade ile kentin batısında bulunan bu saray, doğusunda bulunan Antonia Kale-Sarayı gibi müstahkem bir saray yapısı olmaktan çok lüks bir karaktere sahipti (Peleg-Barkat, 2019).

1970'li yıllarda surların dışında yapılan kazılarda Herod'un sarayına ait bir drenaj kanalı çıkışı ortaya çıkarılmıştır. Drenaj, saraydan Hinnom vadisine ulaşmaktadır. Drenajın diğer ucu Osmanlı döneminde kışla olarak kullanılan, Davud Kalesi/Kulesi olarak bilinen yerde yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Tarihçi Josephus, Davut Kalesi'nin güney tarafını çevreleyen Kral Herod Sarayı hakkında şu bilgileri aktarır: Saray, kuzeyden güneye yaklaşık 30,5 metre (100 fit) ve doğudan batıya yaklaşık 55 metrelik (180 fit) bir platform üzerine inşa edilmiştir. Saray, iki ana binadan oluşmaktadır ve her biri ziyafet salonları, hamamları ve yüzlerce kişilik konaklama birimlerine sahiptir. Ağaç koruları, kanallar, bronz çeşmelerle süslenmiş göletler, burada yaşayanların ve misafirlerin dinlenebileceği çok sayıda revakla çevrilidir. Bahçeler, yağmur suyunu toplayan derin kanallar ve yer altı sarnıçları ağıyla beslenmektedir. Ayrıca suyun bronz heykellerle boşaltıldığı çeşmeler mevcuttur (<http> 6).

Figure 5 Güney-batı köşesinden Herod Sarayı'nın maket görünümü
(https://madainproject.com/herod_palace_%28holyland_model_of_jerusalem%29)

Josephus, Herod'un Kudüs'teki batı sarayının kuzeyinde uzanan kulelerden de bahseder. Herod'un sarayı, bu kulelerin bitişiğinde ve iç tarafında bulunur. Josephus'un bahsettiği bu kuleler, Herod'un erkek kardeşi, arkadaşı ve en sevdiği karısının adını taşımaktadır. Sırasıyla; Phasael, Hippicus ve Mariamne (Peleg-Barkat, 2019). Phasael Kulesi bu kulelerin en büyüğüydü ve yaklaşık 44 metre (145 fit) yüksekliğindeydi. Hippicus Kulesi ise yaklaşık 40 metre (132 fit) yüksekliğe sahiptir. Yine Josephus'a göre Mariamne Kulesi (Herod'un idam ettirdiği karısından adını alan kule) dekorasyonda erkeklerin adını taşıyan kuleleri geride bırakıyordu (<http> 7). Ayrıca on metre karelik tabanı ve yaklaşık 28 metre yüksekliğiyle Mariamne, en küçük kuleydi. Kulelerin tümü, yükseklikleri on ila yirmi metre arasında değişen sağlam kesme taş kaidelere sahipti (Parnham, 1978).

2.5 Kudüs'ün Su Temini

Tapınak Tepesi'nin su ihtiyacı burada bulunan sarnıçlarda biriken sulardan sağlanmaktaydı. Bu sarnıçlar, suyu şehir dışından getiren su kemerleri vasıtasıyla dolduruluyordu. Bu su kemerleri içerisinde en eski tarihli olanı Hasmonlular (Hasmonean) tarafından inşa edilmiş ve Kral Herod tarafından genişletilmişti. Suyu, Beytüllahim'in güneyinde yer alan büyük toplama havuzlarından (Süleyman Havuzları) getiriyordu. Süleyman Havuzlarında toplanan ve depolanan su, kanallar ve tüneller vasıtasıyla Tapınak Dağı'na getiriliyordu (Magness, 2012). İki su kemeri, dağlardan akan su ve yakınlardaki birkaç yeraltı kaynağından beslenen Süleyman Havuzları, her biri diğerine oranla 6 metrelik bir eğime sahip üç açık dikdörtgen rezervuardan oluşmaktadır. Havuzlar yüzyıllardır bölgenin su temininde önemli bir rol oynamıştır (http 13).

Kente su sağlayan bir başka havuz ise Tapınak bölgesinin hemen kuzeyinde Antonia Kalesi'nin yakınında bulunan Bethesda Havuzu'dur (Bergin, 2019). Havuzun adının İbranice ve/veya Aramice dilinden geldiği söylenmekte olup, merhamet evi ya da lütuf evi anlamına gelmektedir. Bu havuz, birinci ve ikinci tapınak dönemlerinde tapınağa su sağlamaktadır (http 8).

Figure 6 Bethesda Havuzu Modeli (https://madainproject.com/pool_of_bethesda)

Figure 7 Hizkiya (Hezekiah) Havuzu (https://madainproject.com/hezekiahs_pool)

Bethesda Havuzu'nun yakınında Antonia Kalesi'nin kuzeybatısında bulunan bir başka havuz ise Struthion Havuzu'dur. "Struthion" adı, Latince serçe anlamına gelmektedir. Şehirde başka birçok havuz olduğu ve bu havuzun en küçüklerinden biri olması sebebiyle bu ismin verildiği düşünülmektedir. Hasmonlular, şehre su getirmek için bir açık hava su kemeri sistemi inşa etmişlerdir. Taşınan su, Struthion Havuzu'nda biriktirilmiştir. Herod şehri aldığı anda, Tapınak alanını genişletmiş ve su kemerini ikiye bölerek artık kullanılmayan güney bölümünü kapatmıştır. Su kemerinin kuzey bölümü yağmur suyunu havuza getirmeye devam etmiştir.

Havuz aynı zamanda, Herod'un Antonia Kalesi'nin kuzeybatı tarafını koruyan bir hendek görevi de görmüştür. Bu dönemde, İkinci Tapınağa giden hacılar havuzu yıkanmak, içmek ve hatta ritüel/arınma amacıyla kullanmışlardır (http 9).

Kudüs kenti'nin batı tarafında ise (kuzeyden güneye), Hizkiya (Hezekiah) Havuzu, Mamilla Havuzu ve Sultan Havuzu bulunuyordu. Bir başka büyük havuz olan Birket el-Hamra ise Kidron, Tyropoeon ve Ben-Hinnom vadilerinin birleştiği yerin yakınında yer almaktaydı (Magness, 2012). Hizkiya Havuzu'nun, günümüzde halen Yafa Kapısı'nın dışında görülebilen su kemerlerinden gelen suyun depolanması amacıyla Herod Döneminde yapıldığı düşünülmektedir. Hizkiya Havuzu yakın zamana kadar çöplük olarak kullanılmış ve hiç kazılmamıştır (http10). Mamilla Havuzu ise Yafa Kapısı'nın yaklaşık 650 metre kuzeybatısında, Eski Kent surlarının dışında bulunmaktadır. 30.000 metreküp kapasiteli olup, Eski Kent'in Hristiyan Mahallesi'ndeki Hizkiya Havuzu'na bir yeraltı kanalıyla bağlıdır (http 11). Bölgede yapılan kazılar neticesi, Mamilla Havuzu'nun İkinci Tapınak dönemine, başka bir ifade ile Herod Dönemine tarihlendiği anlaşılmaktadır (http 12). Sultan Havuzu, Eski Kent'in batısındaki Hinnom Vadisi'nde yer alır. Herod zamanında bu bölgenin, Josephus'un bahsettiği araba ve at yarışları gibi eğlenceler için kullanılan hipodrom olduğu tahmin edilmektedir. Daha sonra Roma ve Bizans dönemlerinde Hipodrom'un güneyindeki Hinnom Vadisi'ne yapılan bir barajla su deposu haline getirilmiştir. Havuz yaklaşık 67 metre (220 fit) genişliğinde ve yaklaşık 168 metre (550 fit) uzunluğundadır (Wiemers, 2010).

3. SONUÇ

MÖ 40 senesinde Yahudi Kralı olarak atanan Herod, krallığı boyunca çok önemli işlere imza atmıştır. Gerçekleştirdiği önemli işler içerisinde, belki de Yahudi tarihi açısından en önemlisi, Kral Süleyman'ın yaptırdığı tapınağı yenilemesi olmuştur. Tarihe "İkinci Tapınak" olarak geçen bu yapı, Kudüs eski kentinin doğu tarafında, günümüzde Mescid-i Aksa'nın bulunduğu alanda bulunmaktaydı. Şehrin topoğrafyası gereği, yapay bir platform üzerine ve eskisinden çok daha büyük olarak inşa edilen Tapınak, döneminin en büyük temenosu olmuştur. Bu sayede dünyanın dört bir yanından Yahudiler hacı olabilmek amacıyla Kudüs'e gelmişlerdir.

Tapınak tepesinin kuzeybatı ucuna yapılan Antonia Kalesi ile Tapınak ve çevresinin güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır. Antonia Kalesi'nin, askeri amaçla bir garnizon olarak yapılmış olmasına rağmen, bir sarayın sahip olduğu özelliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kentin batı tarafına ise kendi sarayını yaptıran Herod, lüks ve ihtişama olan düşkünlüğünü bu sarayda ortaya koymuştur. Kral Herod'un yaptırdığı tüm saray yapılarında olduğu gibi, Kudüs'teki sarayında da hamamlar, ziyafet salonları, bahçeler, konukların ağırlanacağı çok sayıda oda bulunuyordu.

Kral Herod, imar politikasına sadece Tapınak ve saray gibi yapılar eklememiş, aksine Yahudilerin pek de aşına olmadıkları, tiyatro ve hipodrom gibi yapıları da dahil etmiştir. Roma'ya olan bağlılığını ve sadakatini Sezar'ın onuruna her beş yılda bir düzenlenen bir oyunla, Kudüs'te de göstermiştir. Kral Herod'un tiyatro ve hipodromuna ilişkin günümüzde somut veriler olmasa da Josephus'un anlatılarından döneminde, düzenlenen yarışlar ve sunulan hediyelerle oldukça ilgi çekici ve merak uyandırıcı olduğu tahmin edilmektedir.

Kudüs'ün tarihi boyunca uğraştığı en büyük sorunlardan biri olan su temini meselesi de Herod'un gündeminde olmuştur. Gerek yeni yapılan havuz ve kanallar gerekse mevcut olanlara yapılan müdahaleler bunun göstergesidir. Tapınak bölgesine gelen ziyaretçi sayısının artması, düzenlenen yarışlara katılmaya ve izlemeye gelenlerle artan nüfusun su ihtiyacının karşılanabilmesi için de çalışmalar yapılmıştır. Kral Herod dönemi, Yahudi halkının ve Kudüs'ün refah seviyesinin yüksek olduğu bir dönem olmuştur.

KAYNAKLAR

- Bergin, B. (2019). Herod the Great's unique Jerusalem. *Cultural and Religious Studies*, 7(12), 639-659.
- Britannica, (2023). Ansiklopedi Editörleri. "Kudüs Tapınağı". Encyclopedia Britannica , 2 Haziran 2023, <https://www.britannica.com/topic/Temple-of-Jerusalem>. Erişim tarihi: 20 Haziran 2023.
- Elitzur, Y. (2008). The Siloam Pool—'Solomon's Pool'—was a Swimming Pool. *Palestine exploration quarterly*, 140(1), 17-25.
- Gleason, Kathryn L. (2021). Jericho Herodian First Palace. (https://roman-gardens.github.io/province/judaea/jericho/herodian_first_palace/).
- Heinrich, B. (2016). Conquest and Rule by Herod the Great. (<https://www.mysteriesofthemessiah.net/2016/01/03-05-26-conquest-and-rule-by-herod-the-great/>)
- Lenard, Joseph (2017). Where Was Herod's Temple? – Temple Graphic. (<https://truthinscripture.net/2017/11/03/where-was-herods-temple-temple-graphic/>)
- Levine, L. I. (1999). Second Temple Jerusalem: A Jewish City in the Greco-Roman Orbit. *Jerusalem. Its Sanctity and Centrality to Judaism, Christianity, and Islam*, hg. v. Lee I. Levine, New York, 53-68.
- Marshak, A. K. (2015). *The many faces of Herod the Great*. Wm. B. Eerdmans Publishing.
- Magness, J. (2012). *The archaeology of the Holy Land: from the destruction of Solomon's Temple to the Muslim conquest*. Cambridge University Press.
- Parnham, E. D. (1978). Motivations for the Building Program of Herod the Great.
- Patrich, J. (2002). Herod's Theatre in Jerusalem: A New Proposal. *Israel Exploration Journal*, 231-239.
- Peleg-Barkat, O. (2019). Herod's Western Palace In Jerusalem: Some New Insights. *Electrum. Studia Z Historii Starożytnej*, (26), 53-72.
- Perowne, S. Henry. (2023) "Herod". *Encyclopedia Britannica*. (<https://www.britannica.com/biography/Herod-king-of-Judaea>).
- Poole, Gary William. (2023) "Flavius Josephus". *Encyclopedia Britannica*. (<https://www.britannica.com/biography/Flavius-Josephus>).
- Roller, D. W. (1998). *The building program of Herod the Great*. Univ of California Press.
- Schiffman, Lawrence H. (2003) "Jerusalem: Twice Destroyed, Twice Rebuilt." *The Classical World* 97.1. 31-40.
- Seely, D. R (2019). The Temple of Herod. *New Testament History, Culture, and Society: A Background to the Texts of the New Testament*. Ed. Lincoln Harris Blumell, Religious Studies Center, Brigham Young University. 53-70.
- Spielman, L. R., & Greenspoon, L. J. (2012). Playing Roman in Jerusalem: Jewish attitudes toward sport and spectacle during the second temple period. *Jews in the Gym: Judaism, Sports, and Athletics*, 1-24.
- Wiemers, G. (2010). *Jerusalem: History, Archaeology and Apologetic Proof of Scripture*. Last Hope Books and Publications.
- (http 1) <https://rpl.hds.harvard.edu/faq/destruction-second-temple-70-ce> (19.06.2023)
- (http 2) <https://www.gotquestions.org/Zerubbabel-second-temple.html> (19.06.2023)
- (http 3) <https://www.womeninthescrptures.com/2020/07/what-was-the-temple-in-jerusalem-like-in-jesuss-time.html> (20.06.2023)
- (http 4) http://www.sevivon.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1496&catid=13&Itemid=248 (20.06.2023)
- (http 5) <https://www.holylandsite.com/antonia-fortress> (20.06.2023)
- (http 6) <http://magazinepre.esra.org.il/blog/post/herods-palace> (21.06.2023)

(http 7) https://madainproject.com/herod_palace_%28holyland_model_of_jerusalem%29
(21.06.2023)

(http 8) https://madainproject.com/pool_of_bethesda (21.06.2023)

(http 9) <https://www.beinharimtours.com/the-struthion-pool/> (21.06.2023)

(http 10) <https://www.generationword.com/jerusalem101/hezekiahs-pool.html> (19.06.2023)

(http 11) https://madainproject.com/mamilla_pool (20.06.2023)

(http 12) <https://www.bibleplaces.com/blog/2019/10/ancient-jerusalem-revealed-mamilla-pool/> (19.06.2023)

(http 13) http://www.romanaqueducts.info/aquasite/jerusalem_pools/index.html (20.06.2023)

Figure 1 Herod Dönemi Tapınak Tepesi

(https://madainproject.com/antonia_fortress_according_to_josephus#gallery-1)

Figure 2 Antonia Kalesi Modeli (<https://anglican.ink/2018/05/24/where-were-the-soldiers-quartered-in-jerusalem/>)

Figure 3 Herod'un inşa ettirdiği Kudüs'teki Hiopdrom için bir model
(https://madainproject.com/holyland_model_of_jerusalem)

Figure 4 Herod'un Kudüs'te inşa ettirdiğine inanılan ancak yeri bilinmeyen tiyatrosu.
(https://www.mysteriesofthemessiah.net/2016/01/03-05-26-conquest-and-rule-by-herod-the-great/#_ftn23)

Figure 5 Güney-batı köşesinden Herod Sarayı'nın maket görünümü
(https://madainproject.com/herod_palace_%28holyland_model_of_jerusalem%29)

Figure 6 Bethesda Havuzu Modeli (https://madainproject.com/pool_of_bethesda)

Figure 7 Hizkiya (Hezekiah) Havuzu (https://madainproject.com/hezekiahs_pool)